

AVRUPA'NIN GÖKTÜRK HARFLİ ESKİ ANITLARI GÖKTÜRK HARFLİ ESKİ YAZININ KUZEY KAFKASYA, VOLGA-DON VE TUNA BÖLGELERİYLE İLİŞKİSİ

Soslanbek Y. BAYÇOROV

Avrupa'nın Göktürk harfli eski anıtları Kuzey Kafkasya'nın Karaçay ve Malkar dağları ile enlara komşu bölgelerinden, İdil havzasında Tatar Otonom SCB'nin Bilar eski şehrinden, Sarkel'den, Don nehrinin havzasındaki Mayaki ve Mayats şehirlerinden, Murfatlar'dan, Nad-Sent-Mikloş'dan ve diğer yerlerden çıkmıştır. Monografimiz bu yazıtların ilk sistemli incelemesidir. Bu monografi önsöz, dört bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır¹. Monografide 204 tablo vardır, bunlardan 134'ü Göktürk harfli anıtların fotoğraf ve resimlerini, 70'i ise gösterilen epigrafik malzemenin çözümü sırasında resimlendirilen karşılaştırmalı bölük pörçük metinlerdir.

Eski Türk imlâ kurallarının ortaya konulması için monografinin ilk bölümünde verilen, bilim adamları tarafından ileri sürülen runik tasvir kelimelerin transliterasyon listesinde Yenisey'in, Talas'ın, hemen hemen Göktürk harfli bütün anıtları, Orhon'daki Bilge Kağan anıtı, Volga, Don, Tuna ve Kuzey Kafkasya anıtları temsil edilebilir veya kopye olarak gösterilebilir. Runik tasvirli kelimelerin transliterasyonlarının karşılaştırılması (bu liste) açıkça eski Türklerin:

- 1) kelime kökünde dudaksız sesliler ve dudaksız olmayan *ı/i* seslileri için harf atmadıklarını,
- 2) kelime kökünde *a/a, e* için harf yazmadıklarını,
- 3) sesli bitim için harf atmadıklarını,
- 4) kelime içindeki eklerde herhangi bir sesli için harf yazmadıklarını göstermiştir.

¹ Soslanbek Yakuboviç Bayçorov, *Drevnetyurkskie runičeskie pamyatniki Evropy: Otnoşenie severokavkazskogo areala drevnetyurkskoj runičeskoj pismennosti k volgo-donskomu i dunayskomu arealam*, Stavropol, 1989, 294 s.

Göktürk harfli metinlerde bu kurallardan sapmalar azdır. Avrupa runik yazıtlarının günümüz bilim adamları tarafından ileri sürülen okumalarına gelince, ünsüzlerin doğru belirtildiği kabul edilirse, bunu söylemek zor olmasına rağmen, ünlüler sesli harfler için olan eski Türk imlâ kurallarının talebini karşılamamaktadır sıvı kısaca yanlışır. Bu incelemenin önemli problemlerinden biri, Avrupadaki eski Türk yazıtlarının çözümü olarak belirtilmiştir.

Monografide Göktürk harfli batı yazıtlarının bulunma ve incelenme tarihi açıklanmaktadır. Daha önce *Severokavkazskiy areal drevnetyurkskoy runičeskoy pismennosti (Eski Türk Runik Yazısının Kuzey Kafkasya Bölgesi)*² adlı yüksek lisans (master) tezinde tarafımdan Karaçay dağlarındaki otuza yakın runik anıt incelenmiştir. Bu yazıtların işaretlerinin oran incelenmesi onları içeriden çözme imkânı vermiştir. Görüşünüze sunulan monografide ise iki dilli Hasaut kaya mezarının gerek daha önceki çözüm girişimi gerekse yeni çözüm anahtarı kullanılmıştır. Hasaut dağ boğazının bazı erken dönem ortaçağ kaya mezarlarının mezar taşlarında bir yazının birbirine paralel iki türünü, Göktürk ve eski Uygur tiplerini, kullanmışlardır. Her iki metin de aynı anlamı vermektedir. Sadece diyalekt farklılıkları vardır. Bu iki dilin metinlerden hareketle 7.-71. tablolarda gösterilen metin parçalarına karşılaştırılması sayesinde kelimelerin runik tasvirlerini ortaya koyarak, bilinen runiklerden oluşan metinle bilinmeyen grafemin anlamını belirleyerek ve bilinen harflerin sayısını çoğaltarak, çözüme ayrılmış bölümde çözülmüş anıtların (tabl. 72) alfabetini bu bölümün sonucu olarak verip, aralarında 72 Kuzey Kafkas yazıtının da bulunduğu Avrupa'nın eski Türk runik anıtlarının devasa sistemini ortaya koyduk.

Yukarıda belirtildiği gibi, burada her bilinmeyen işaret bilinen işaretler arasında incelenmiş, bu işaret yazıtların incelenen sistemi içinde kaç kez geçiyse alınan sonuç o oranda tekrar kontrol edilmiştir. Çünkü aynı arkeolojik objelerde birbirinden az farkla ayrılan bir kaç yazıt rastlanmıştır. Metin içindeki bu farklı elementlerin anlamlarının tesbit edilmesi sayesinde bilinen anlamlı işaretlerin sayısı artmıştır. Aynı yazıtların bu farklılıkları hemen hemen farklı diyalektlerin temsilcileri tarafından kullanılan grafemlerin ya diyalektleri ya da varyantlarıdır. Meselâ, piktografik yazılı Hasaut 7 anıtında birbirini tekrarlayan dört yazıt vardır; piktografik yazılı Hasaut 2 anıtında birbirini tekrarlayan beş yazıt; Kalay'daki anıtta iki yazıt; Humara anıtlarındaki dört yazıtta ise aynı tarih vardır ve pek çok şey tekrarlanmıştır. Eski diyalekt varyantıyla karşılaşmıştır. Nad'-Sent-Mikloş'un definesinin yazılarında "oyma, gravür, bezek" anlamındaki bir kelimenin dört diyalekt

varyantına rastlanmıştır, üstelik bu varyantlardan bazıları Kuzey Kafkasya ve Mayats anıtlarında yer almıştır. İncelenen yazıtların çoğunluğu mezar taşıdır, bir kaç diyalekt formunda çeşitli anıtlarda yer alan “gömme, öleni anma” kelimesinin bulunması mezar taşları için karakteristik. Çünkü burada çözümlenen yazıtlar bir kaç diyalektin anıtlarıdır, alfabelerinde hemen hemen bir kaç grafem varyantına, bir kaç diyalekte rastlanmaktadır, işaretlerin sayısı da bu varyantlar göz önüne alınca çoğalmaktadır: İncelenen yazıtlar 100'den fazla farklı grafeme sahiptir.

Monografide bilim adamları tarafından öne sürülen okumalarla birlikte yazıtların daha etraflı tasvirleri, yazıtların yayınlanan resimlerinin, fotoğraflarının röprodüksiyonları, metinlerin kesinleşmiş çizimleri, çözüme ayrılmış daha önceki bölümün uygun yerlerine gönderilerek yazıtların çevirileri ve transkripsiyonları verilmiştir. Paleografik analizin sonuçları Avrupa'nın Göktürk harfli eski anıtlarının büyük nehirlerin havzalarında yer aldığını ve yazıtlarının bu bölgelerin her birinde uzun bir süre içinde kendi başlarına geliştiğini göstermiştir, yani bize aynı yazının çeşitli okullarının anıtları ulaşmıştır.

İncelemede Avrupa'nın Göktürk harfli eski yazıtlarının dilinin yapısı gösterilmiştir.

İncelenen epigrafik anıtların dil vokalizmi genel Türk sistemine uymaktadır.

Avrupa bölgesindeki Göktürk harfli yazıtların çözümlerinin sonuçları yukarıda belirlenen ünlülerin harfleri imlâsının eski genel Türk kurallarına uymaktadır.

İncelenen yazıtların ünsüz sistemi klasik Türk runiği için karakteristik bir özelliğe sahiptir. Sert ve yumuşak ünsüz çiftleri farklı grafemlerle belirtilmiştir. İncelenen anıtlarda bu kuraldan sapmalara Orhun-Yenisey anıtlarında olduğu gibi, ender rastlanmaktadır.

İncelenen anıtların diyalektleri bir kaç göstergede ayrılmaktadır. Bunlar kelimelerin *d'*, *c-*, *dz-* başlangıçlarıdır.

Türk dillerinin *y-*, *c-*, *dz-*, *z-* başlangıcıyla uyumlu olan *d'* başlangıcı Altay dilinin diyalektlerinden biri için de karakteristiktir. Fakat bu işaretin Bulgarcada da olduğu belirtilmiştir.

C- erken dönem orta çağda Kuzey Kafkasya'da, Volga Bulgarya'sında konuşulan Bulgarcanın diyalekti için karakteristiktir.

Dz- diyalekti Kuzey Kafkasya'daki iki küçük yazıt tarafından gösterilmiştir: Gnakızı 6'da *-dzah*, Bitikle'de *-dzog'* “anma, gömme”.

Gösterilenlerden başka karışık *d'* – *c*– diyalekti de bulunmaktadır.

D'–, *c*–, *dz*– ve dördüncü karışık, ara diyalektleri Bulgar diyalektlerinin özelliklerini taşımalarının yanısıra sayı bakımından da uygundur. “Bulgar Prenslarının Adlarında” dört Bulgar kabilesinin adı zikredilir –*doulo*, *er'mi*, *okil'* / *vokil'* / *oukil'*, *ogain'*. “VII. yüzyıl Ermeni Coğrafyasındaki” Bulgarlar da nehirlerin adlarıyla anılan dört kabile birliği olarak gösterilmiştir: *Kupi–Bulgar*, *Duži–Balkar*, *Oghondor–Blkar*, *Çdar* / veya *Kitar*– / –*Bolkar*–. Bu kabileler farklı diyaleklerde konuşmuşlar, Kuzey Kafkas Runik anıtlarını da kullanmışlardır.

Kuzey Kafkas runik yazıtlarının morfolojisi Türk lehçelerinden birinin gramerinin düzgün bölümünü göstermektedir. Fakat o etnik bir işaret olarak beliren pek çok farklı özelliğe sahiptir. Buna herşeyden önce sıra sayılarının, fiilin işteş çatısının ve –*gen* sıfat fiilinin oluşum özellikleri katılmaktadır.

İşteş çatı –*ş* ve –*z* eklerinin paralel kullanımını Kuzey Kafkas runik anıtların dilinin ikili / çokluk ekinin kullanıldığı döneme / henüz sayının işteş çatılı fiillerde kendi açık anlamını yitirmediği / ait olduğunu göstermektedir. –*gan* / –*gen* sıfat fiilleri Kıpçak–Karluk grubu dilleri için karakteristiktir. Sıra sayıları Bulgar dilinde olduğu gibi –*em* ekinin yardımıyla oluşur. Bu da incelenen yazıtların dilinin diyalekt özelliklerinin analiz sonuçlarıyla uyumaktadır.

Kuzey Kafkas runik anıtları dilinin leksik özellikleri, kısmen gömü töreni terimleri, özel adlar, akrabalık terimleri, meslek terminolojisi, takvim terimleri Bulgarcadır.

Volga, Don ve Kuzey Kafkas runik yazıtlarının analizi onların aynı dilin diyalektlerinin anıtları olduğunu göstermiştir.

Gerek Tuna gerekse Kuzey Kafkas epigrafisindeki geçmiş zaman sıfat fiili –*gan* / –*gen* ekinin yardımıyla oluşur. Bu Tuna ve Kuzey Kafkas runik anıtlarının dilini birleştiriyor ve bu dilin Türk lehçelerinin Kıpçak–Karluk grubuna yakınlığını gösteriyor. İncelemenin de gösterdiği gibi bu dilin özelliklerinin çoğunluğu Bulgar diyalektlerinin özellikleriyle uyumaktadır.

Sonuç olarak yorumlarımızdan ve genelleştirilen analizlerimizden Tuna, Volga, Don ve Kuzey Kafkasya bölgelerinin Göktürk harfli yazıtlarının Bulgar diyalektlerinin anıtları olduğu yargısına varılmıştır.